

Przegląd działań w zakresie ochrony i kształtowania zieleni zabytkowej miasta Łodzi

A review of activities for the protection and formation of the historical greenery in Lodz

Barbara Wycichowska

Politechnika Łódzka, Instytut Architektury i Urbanistyki, Zespół Architektury Krajobrazu, al. Politechniki 6, 90-924 Łódź, e-mail: biuroi35@p.lodz.pl

Abstract: Arranged historical greenery is an important element of the natural and cultural identity of each city, materially and spiritually, and therefore it deserves particular attention and protection. Since the cost of obligatory conservation of historical greenery is very high, it is important to make sensible use of European Union funds (structural funds), which for the next few years will continue to be the most significant source of financial means to revitalize urban areas, including historical public spaces, such as city parks. "Standard" revitalizing activities include natural revitalization (gradual development and qualitative reconstruction of urban green areas), which will lead to creating (developing) the natural system of the city, ensure the high quality of the greenery, and at the same time "strengthen" naturally and relieve functionally the historical parks, threatened by the progressing urbanization. In Lodz, in order to achieve the spatial continuity of urban greenery, it is particularly advisable to combine the historical waterside (riverside) park greenery with the system of the developed greenery in the renaturalized river valleys, as well as to continue integrated protection of sites of historical-cultural and natural significance.

Key words: historical greenery, city parks, protective and constructive activities, natural revitalization

Słowa kluczowe: zielen zabytkowa, parki miejskie, działania ochronne i kształtujące, rewitalizacja przyrodnicza

Wstęp

Zielen historyczna komponowana, która w wymiarze materialnym i duchowym stanowi ważny element tożsamości przyrodniczo-kulturowej każdego miasta, zasługuje na szczególną uwagę i skuteczną ochronę. Obok niekwestionowanych wartości kulturowych dojrzałe obiekty zieleni historycznej mają swój udział w kształtowaniu parametrów fizyczno-biologicznych środowiska miejskiego i podnoszeniu walorów estetycznych krajobrazu miasta, a więc wywierają wpływ na jakość życia w mieście (wskaźniki jakości życia związane z jakością środowiska; Wojciechowski 1996). Wartości estetyczne otoczenia oddziałują na komfort psychiczny człowieka (psychofizyczna konstrukcja człowieka), generują określone zachowania przestrzenne, wpływają na podwyższenie wydajności fizycznej, umysłowej oraz

Tabela 1. Charakterystyka zabytkowych parków Łodzi: położenie, czas powstania, powierzchnia, forma powołania, sąsiedztwo rzeki

Table 1. The description of the historical parks in Lodz: location, time of setting, area, public or private property, closeness of a river

Nazwa parku	Położenie parku – dzielnica m. Łodzi	Czas powstania	Powierzchnia parku (w ha)	Forma powołania	Sąsiedztwo rzeki
Julianowski	Bałuty	1850–1890	46,6	prywatny	dolina Sokołówki
Helenowski		1889	16,6	prywatny	dolina Łódki
Legionów	Górna	1888	9,3	prywatny	
Reymonta		1850	6,3	prywatny	dolina Jasienia
Piłsudskiego	Polesie	1918–1929	187,3	miejski	dolina Łódki
Poniatowskiego		1904–1908	41,6	miejski	
Klepacza		1904	3,3	prywatny	dolina Jasienia
Sienkiewicza	Śródmieście	1896	5,1	miejski	
Matejki		1924	2,5	prywatny	
Staszica		1899–1901	3,9	miejski	
Źródlika I	Widzew	1840	10,6	miejski	dolina Jasienia
Źródlika II		1853	6,6	prywatny	dolina Jasienia

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Mowszowicz (1962), Nowak (2006).

Source: Own work after Mowszowicz (1962) and Nowak (2006).

wzrost kreatywności społecznej, a w konsekwencji na rozwój miasta (Pawłowska 2005). Ta już ogólnie dostępna wiedza powinna mobilizować władze lokalne i mieszkańców miast do utrzymywania wysokiej kondycji obiektów zieleni miejskiej, w tym do skutecznej ochrony założeń o uznanych walorach historyczno-kompozycyjno-przyrodniczych.

Na terenie miasta Łodzi na ogólną liczbę 34 parków miejskich 12 posiada status zabytku, w tym 7 pofabrykanckich i 5 historycznych parków miejskich (tab. 1). Ich historia wiąże się ściśle z okresem prosperity przemysłu włókienniczego Łodzi przypadającym na XIX i początek XX w.

Przeгляд i ocena działań w zakresie ochrony i kształtowania zieleni zabytkowej miasta Łodzi przeprowadzonych w okresie potransformacyjnym (konkretne realizacje i planowane przedsięwzięcia) pozwoli na określenie najbardziej skutecznych przedsięwzięć służących zachowaniu pełnego potencjału historycznych obiektów zieleni komponowanej w skali miasta – działań, które gwarantować będą nie tylko podtrzymanie, ale w miarę możliwości również podnoszenie wartości przyrodniczej, historycznej i artystycznej tych obiektów w warunkach gospodarki rynkowej.

Określenie obszaru badań, potencjału i specyfiki łódzkiego zasobu zieleni historycznej

Podstawowy obszar badań zieleni historycznej miasta Łodzi wyznacza linia kolejowa łódzkiej kolei obwodowej (wybudowana w roku 1898 przez Towarzystwo Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej), która wyraźnie wydziela obszar XIX-wiecznego miasta.

Większość zabytkowych parków łódzkich, zwłaszcza pofabrykanckich, ma nadwodną lokalizację. Sytuowanie zespołów fabryczno-rezydencjonalnych nad rzekami, szczególnie w początkowym okresie rozwoju przemysłu włókienniczego XIX-wiecznej Łodzi (do czasu wprowadzenia napędu parowego), było uzasadnione zapewnieniem zespołom produkcyjnym bogatych zasobów energii wodnej. Tuż obok monumentalnych, nadwodnych zespołów fabrycznych, przemysłowcy wznosili wspaniałe wille i pałace w otoczeniu bogato urządanych parków i ogrodów, w których woda była wykorzystywana jako ważny element kompozycji przestrzeni. Wielkość i bogactwo wystroju ogrodów, w tym różnorodność (atrakcyjność) zastosowanych elementów wodnych (woda w ujęciu statycznym – stawy, i dynamicznym – fantazyjne wodotryski i kaskady), zależały przede wszystkim od mody i możliwości finansowych właściciela.

Przeprowadzana przez kilkadziesiąt lat powojennych realizacja projektu kanalizowania rzek w strefie zurbanizowanej miasta (kontynuowana do końca lat 60. XX w.) przyczyniła się do zanikania wody w wielu łódzkich parkach

Łódzkie rzeki, ujęte w podziemne kanały, straciły swoją czytelność nie tylko w krajobrazie miejskim, ale częściowo również w parkowym (okresowe wysychanie parkowych stawów pozbawionych naturalnego zasilania) (Kojbek, Kojbek 2005).

Do zabytkowych, historycznych parków pofabrykanckich, współtworzących dziedzictwo kulturowe Łodzi, należą:

- park Julianowski [d. Mickiewicza] (przypałacowy park Juliusza Heinzla z poł. XIX w. położony w dolinie rzeki Sokołówki, z historią sięgającą pocz. XIX w.);
- park Helenowski [d. 19 Stycznia] (park rodziny Anstadtów założony w 1898 r. na bagnistym terenie, przez który przepływała rzeka Łódka);
- park Źródlika II (przypałacowy ogród Karola Scheiblera założony w poł. XIX w. na terenie wydzielonym z obszaru pierwszego parku miejskiego Łodzi, tzw. Ogrodu Spacerowego, położony w dolinie Jasienia);
- park im. Władysława Reymonta (ogród przy pałacu Ludwika Geyera założony w 1850 r. na południowym stoku doliny Jasienia);
- park im. Ks. Bk. Michała Klepacza [d. Worcella] (obejmujący dwa historyczne ogrody przywillowe braci Józefa i Reinholda Rychterów założone ok. 1904 r., położony w dolinie Jasienia);
- park Legionów [d. Hibnera] (przypałacowy, rozbudowany ogród Ernsta Leonhardta założony w 1888 r.);
- park im. Jana Matejki (w zamyśle przypałacowy – pałac jednak nigdy nie powstał; zaprojektowany i założony w 1924 r. przez senatora Aleksandra Herman-Jareckiego) (Mowszowicz 1962).

To właśnie dobrze zachowane wielkie zespoły fabryczne, sąsiadujące bezpośrednio z luksusowymi założeniami – rezydencjami: pałacami i willami – w otoczeniu urządzonych z wielkim przepychem parków i ogrodów tworzą specyfikę Łodzi niespotykaną w żadnym innym mieście (Koter et al. 2005).

Obok parków prywatnych w Łodzi powstawały parki miejskie, z których pięć uznano za zabytkowe. Dwa spośród nich mają lokalizację nadrzeczną:

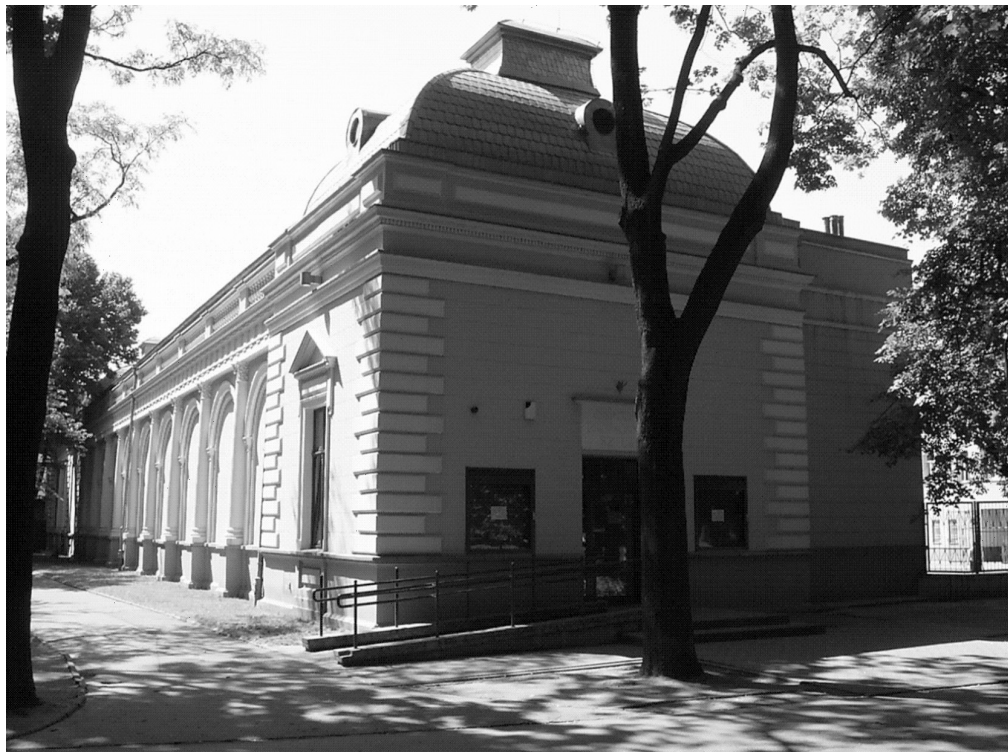
- najstarszy miejski park w Łodzi – Źródlika I [d. Ogród Spacerowy] z 1840 r. położony w dolinie Jasienia;
- największy na terenie miasta – park im. Józefa Piłsudskiego [d. Park Ludowy], zbudowany w dolinie Łódki w latach 1918–1939.

Trzy pozostałe to:

- najbardziej śródmiejski ze względu na swe położenie – park im. Henryka Sienkiewicza [d. Mikołajewski, Ogród Miejski, Parki Świętokrzyski], założony w 1896 r. jako trzeci park publiczny w Łodzi (po Źródłiskach z 1840 r. i Kolejowym z 1874 r.) (Bogdanowski 2000);
- park im. Stanisława Staszica (d. Ogród przy ul. Dzielnej), który powstał w latach 1899–1901 jako czwarty park miejski;
- jeden z największych i najpiękniejszych krajobrazowo parków Łodzi założony w latach 1904–1908 na terenach dawnych lasów miejskich – park im. Ks. Józefa Poniatowskiego [d. Ogród przy Pańskiej] (Mowszowicz 1962, Bonisławski 2002).

Część rezydencjonalnej architektury parkowo-ogrodowej i „przyparkowej” fabrycznej z czasem przejęła nowe funkcje kulturowe związane z historią i tradycją miasta, i wydatnie wzbogaca program zabytkowych zespołów zieleni komponowanej. W „Białej Fabryce” – kompleksie fabrycznym Ludwika Geyera sąsiadującym z parkiem Reymonta – mieści się Muzeum Włókiennictwa (od 1982 r. Muzeum jest jedynym organizatorem Międzynarodowego Triennale Tkaniny w Łodzi). W pałacu Karola Scheiblera, na wyodrębnionym terenie parku Źródlika II, ma swoją siedzibę jedyne w Polsce Muzeum Kinematografii (lokalizacja muzeum podkreśla rolę miasta jako centrum produkcji filmów – działalności jedynej w Polsce, uznanej w świecie szkoły filmowej). Po modernizacji zakończonej w 2005 r. w budynku Galerii Sztuki w parku Sienkiewicza (dawna cukiernia i pijalnia wód z 1904 r., w 1923 r. przebudowana na pawilon wystawienniczy) z powodzeniem organizowane są wystawy sztuki na europejskim poziomie (budynek poszerzono o 4 m) (fot. 1).

Wspomnieć również należy o modernizacji budynku Palmiarni w Źródłiskach I, która funkcjonuje w parku od 1.09.1956 r. W ramach największego remontu Palmiarni (1999–2003) stary obiekt obudowano przeszkloną konstrukcją stalową, do której zamontowano, po raz pierwszy w Polsce, zewnętrzną – tzw. zintegrowaną ścianę grzewczą (połączenie ściany osłonowej z systemem grzewczym, gdzie w ramach okiennych płynie ciepła woda). Po wykonaniu nowoczesnego obiektu rozebrano stare mury, co pozwoliło na pozostawienie najokazalszych roślin w bezpiecznym dla nich, „starym”, zakorzenionym podłożu. Nowa Palmiarnia (fot. 2) zapewnia optymalne warunki dla roślin i komfort pobytu zwiedzającym (alejki wyłożone kostką, zatoczki z ławeczkami, oczka wodne, strumień i grota zbudowane z oryginalnych tufów wulkanicznych). W nowoczesnym budynku Palmiarni mieści się sala dydaktyczna, przestronny hall oraz

Fot. 1. Park im. H. Sienkiewicza. Budynek Galerii Sztuki po modernizacji (fot. B. Wycichowska)
Phot. 1. H. Sienkiewicz Park. Art Gallery after modernizing (photo B. Wycichowska)

Fot. 2. Park Źródlika. Nowy budynek Palmiarni (fot. B. Wycichowska)
Phot. 2. Źródlika Park. New Palm House (photo B. Wycichowska)

kawiarenka na piętrze, z widokiem na kolekcję śródziemnomorską. W zbiorach Palmiarni znajduje się około 4,5 tys. okazów roślin należących do ponad 1100 gatunków i odmian z 65 rodzin botanicznych.

Metodyka badań

Dla wykazania aktywności miasta w zakresie prowadzenia ochrony i kształtowania zieleni zabytkowej dokonano rejestracji standardowo realizowanych w parkach działań ochronnych i kształtujących (głównie w latach 90. XX w.), w podziale na zabiegi dotyczące: konserwacji i pielęgnacji drzewostanu, odtwarzania i modernizacji ukształtowania terenu i układów wodnych, modernizacji układów komunikacyjnych, rozbudowy urządzeń rekreacyjnych oraz konserwacji i renowacji architektury rezydencjonalnej i ogrodowej.

Powyższy podział wprowadzono z uwagi na specyfikę ogrodowego zabytku – złożonego dzieła sztuki, które dla utrzymania i podnoszenia wartości wymaga kształtowania porealizacyjnego obejmującego wszystkie składowe obiektu. O wartości zabytkowych parków decyduje: dojrzały, zróżnicowany gatunkowo drzewostan, z udziałem wiekowych drzew (drzewa uznane za pomniki przyrody); zachowany układ kompozycyjny (wartość artystyczna i historyczna komponowanego układu roślinnego i wodnego – szczególnie ważny dla łódzkich parków – i ukształtowanie terenu); udział lub sąsiedztwo znaczącej architektury (pałace, wille, a także zabudowania fabryczne), która spełnia określone funkcje publiczne i wzbogaca program użytkowy obiektu; architektura ogrodowa (tab. 2); urządzenia służące rekreacji.

Po prezentacji działań ochronnych i kształtujących realizowanych standardowo w zabytkowych parkach poddano analizie nowe i nowatorskie w skali miasta przedsięwzięcia (w trakcie realizacji i planowane) służące ochronie i kształtowaniu komponowanych zespołów zieleni historycznej.

Wszystkie zabytkowe obiekty zieleni komponowanej wymagają profesjonalnej opieki – przeprowadzania specjalistycznych zabiegów pielęgnacyjno-konserwatorskich, które pozwolą nie tylko na utrzymanie, ale również na podnoszenie wartości przyrodniczej, historycznej, artystycznej i szczególnie docenianej przez współczesnego użytkownika – utylitarnej chronionego obiektu (oczekiwania i wymagania rekreacyjne).

Konserwatorsko nadzorowane działania powinny być zawsze prowadzone systemowo i obejmować wszystkie składowe obiekty zieleni w ich wzajemnym powiązaniu funkcyjnym i kompozycyjnym (struktury roślinne; ukształtowanie terenu; układ wodny – w przypadku parków łódzkich przeważają „odtworzeniowe” formy wodne; system komunikacyjny; obiekty architektoniczne i pozostałe elementy wyposażenia, tj. mała architektura ogrodowa i infrastruktura) (Majdecki 1993).

Rejestracja działań dotyczących drzewostanu

Mimo znacznych strat w drzewostanie – do których przyczyniły się działania wojenne, czas okupacji i kilkudziesięcioletni okres zaniedbań okresu powojennego – łódzkie parki zachowały duży potencjał oryginalnej dendroflory. Zasób pomnikowych drzew na terenie zabytkowych parków Łodzi przedstawiono w tabeli 2.

Niewątpliwie na największą uwagę zasługuje drzewostan najstarszego parku miejskiego w Łodzi Źródlika I i wydzielonego z jego obszaru w 1853 r. ogrodu pofabrykanckiego Karola Scheiblera – parku Źródlika II. Niespotykany potencjał roślinny przesądził o tym, że park miejski Łodzi Źródlika (Źródlika I i Źródlika II) jako jedyny został w całości uznany za pomnik przyrody (Olaczek red. 2006b).

Należy również zwrócić uwagę na 3,3-hektarowy park im. Ks. Bp. Michała Klepacza z 24 pomnikami przyrody, z dębem szypułkowym „Fabrykantem” o średnicy korony ponad 30 m (!) (Olaczek red. 2006a) (fot. 3).

Wszystkie najcenniejsze drzewa rosnące na terenie zabytkowych parków Łodzi, które wymagały specjalistycznych zabiegów, w latach 90. zostały poddane profesjonalnym zabiegom leczniczo-pielęgnacyjnym. Równolegle wprowadzono nasadzenia uzupełniające, które mają zapewnić trwałość zasobu roślinnego i układu kompozycyjnego zabytkowych parków (Ojrzyńska 2005). Obrany kierunek dotyczący realizacji działań ochronnych nie budzi większych zastrzeżeń.

Rejestracja działań dotyczących ukształtowania terenu i układu wodnego

Lokalizacja nadrzeczna charakterystyczna dla większości zabytkowych parków pofabrykanckich i miejskich sprzyjała zakładaniu statycznych i dynamicznych form wodnych, które stanowiły ważny element organizacji przestrzeni obiektów zieleni komponowanej.

Niestety, formy topograficzne typowe dla dolin rzecznych zachowały się jedynie wyjątkowo; są one szczególnie widoczne w parku Helenowskim (malownicze skarpy głęboko wcinające się w podłoże doliny Łódki).

Zniszczone w okresie wojennym, po wojnie upaństwowione i częściowo odbudowane i przez kolejne kilkadziesiąt lat zaniedbywane parki ulegały powolnej degradacji. Przede wszystkim deprecjonował się ich mało stabilny układ wodny (stopniowy zanik naturalnego zasilania). Do wysychania stawów parkowych, oprócz wycinki drzew i „planowego” osuszania podmokłych terenów źródłowych, przyczyniło się obniżenie

Tabela 2. Charakterystyka zabytkowych parków Łodzi: powierzchnia, liczba pomników przyrody, układ wodny, udział znaczącej architektury, kompozycja

Table 2. The description of the historical parks in Lodz: area, number of natural monuments, hydrological system, significant architecture, composition

Nazwa parku	Pow. (w ha)	Liczba pomników przyrody	Układ wodny	Udział znaczącej architektury	kompozycja: geometryczna – G swobodna – S
Julianowski	46,6	20	staw i fragment rzeki		G i S
Helenowski	16,6	5	3 stawy widokowe	budynek restauracji	G i S
Legionów	9,3	7		pałac Leonhardta	G i S
Reymonta	6,3	8	1 staw	„Biała Fabryka” pałac Geyera	G i S
Piłsudskiego	187,3	18 + 2 grupy (51)	8 stawów		G i S
Poniatowskiego	41,6	>20	1 staw	willa mieszkalna	G i S
Klepacza	3,3	24		2 wille Rychterów	S
Sienkiewicza	5,1	20 (1 głaz)		Galeria Sztuki	G i S
				Miejskie Muzeum Przyrodnicze	
Matejki	2,5		1 zbiornik wodny	domek ogrodnika	G
Staszica	3,9	6 (2 głazy)	1 staw		S
Źródłiska I	10,6	ok. 50 cały park uznany za pomnik przyrody	3 zbiorniki wodne	domek ogrodnika	G i S
				altana-estrada	
				Palmiarnia	
Źródłiska II	6,6		2 zbiorniki wodne	pałac Scheiblera, altana chińska	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ojrzyńska (2005), Olaczek (2006a, b).

Source: Own study based on Ojrzyńska (2005), Olaczek (2006a, b).

poziomu wód gruntowych spowodowane budową licznych studni głębinowych i wprowadzaniem uzbrojenia podziemnego w strefy dolin rzecznych (peerelowska urbanizacja „strefy śródmiejskich dolin rzecznych”).

Zaniedbane, zdegradowane i okresowo zanikające historyczne stawy parkowe dzięki przeprowadzonym na szeroką skalę pracom renowacyjno-odtworzeniowym zostały reaktywowane dopiero w latach 90. XX i na początku XXI w.

W 1996 r. w najstarszym parku miejskim – Źródłiskach I – przeprowadzono renowację układu wodnego, na który składają się: betonowe niecki dwóch małych zbiorników wodnych i jeden duży staw z wyspą. Powstałe baseniki, podobnie jak duży staw, zasilane są wodą z wodociągów. W tym samym roku zmodernizowano również układ wodny w Źródłiskach II: odtworzono historyczny (przy zachowanej grocie) oraz założono nowy zbiornik wodny, w pobliżu wejścia od ul. Fabrycznej. Oba zbiorniki mają płynną, naturalnie kształtowaną i naturalnie umocnioną linię brzegową.

W latach 1993–1994 w największym parku łódzkim, im. Piłsudskiego, w ramach prac renowacyjnych odtworzono zaniedbany, pochodzący z lat 1929–1939 układ wodny – kompleks ośmiu stawów

Fot. 3. Park im. Ks. Bp. Michała Klepacza. Dąb „Fabrykant” (po prawej stronie) (fot. B. Wycichowska)
Phot. 3. M. Klepacz Park. The “Fabrykant” Oak (on the right) (photo B. Wycichowska)

parkowo-widokowych ciągnących się przez cały teren założenia (od al. Unii Lubelskiej do ul. Krakowskiej), oraz wybudowano dwie studnie głębinowe, które zasilają stawy parkowe.

W latach 1995–1996 przeprowadzono modernizację układu wodnego w parku Helenowskim: dokonano rekonstrukcji trzech stawów widokowych (zasilane z ujęcia wód podziemnych). Malownicze skarpy, głęboko wcięte w podłoże doliny Łódki, decydują o ekspozycyjności przywróconego układu wodnego. Skarpy tarasowo opadają ku rozległym płaszczyznom wodnym.

W latach 1996–1998 odtworzono zbiornik wodny w parku Matejki oraz oczyszczono staw i fragment rzeki Sokołówki w parku Julianowskim. W okresie 1995–1996 przeprowadzono remont stawu w parku Staszica, a w latach 1992 i 2003 oczyszczono staw w parku Reymonta (Ojrzyńska 2005).

Również w przypadku podejmowanych działań kształtujących i ochronnych, które dotyczą układów wodnych zabytkowych parków, realizowany kierunek przedsięwzięć inwestycyjnych nie budzi większych zastrzeżeń.

Rejestracja działań dotyczących układu komunikacyjnego, urządzeń rekreacyjnych i architektury ogrodowej

Równoległe z reaktywacją układu wodnego i przeprowadzaniem zabiegów leczniczo-pielęgnacyjnych drzewostanu, w latach 90. w zabytkowych parkach Łodzi zmodernizowano wiele alei parkowych (remont nawierzchni) i zadbano o wprowadzenie nowego wyposażenia parków (ławki, urządzenia do zabawy dla

dzieci). Ponadto przebudowano układ drogowy największego parku łódzkiego – im. Piłsudskiego. Dla podniesienia bezpieczeństwa i estetyki zmodernizowano oświetlenie w parkach: Źródliśka, Poniatowskiego i Klepacza (założenie stylizowanych latarni).

Ponieważ wygradzanie parków jest pożądane z historycznego i konserwatorskiego punktu widzenia (historyczne parki prywatne zawsze, a miejscowe z reguły były wygradzone), dodatkowo zaś gwarantuje lepsze efekty podejmowanych działań rewitalizacyjnych i pielęgnacyjnych, a także zwiększa bezpieczeństwo użytkowników (teren ogrodzony i zamykany na noc jest łatwiejszy do ochrony), w kilku parkach łódzkich zbudowano ogrodzenia. Pełne ogrodzenie (obejmujące cały teren parku) wprowadzono w Źródliśkach I, Źródliśkach II, w parku Matejki i niedawno w parku Sienkiewicza (w 2008 r.). Ogrodzenie częściowe (na określonych odcinkach granicy parku) wybudowano w parku Julianowskim, a murki ogrodzeniowe – w parku Staszica.

W największych zabytkowych parkach podjęto również prace związane z urządzeniem terenów rekreacji czynnej: w parku Poniatowskiego wybudowano tor dla rowerów górskich (1997–1998), w parkach: Piłsudskiego, Helenowskim i Julianowskim sfinalizowano budowę zespołów boisk sportowych (pierwsze lata XXI w.). Dodatkowo w parku Piłsudskiego ukończono budowę zespołu ogródków jordanowskich, a w parku Julianowskim i Sienkiewicza – placu zabaw dla dzieci.

Przeprowadzono również prace remontowe i modernizacyjne w większości znaczących obiektów architektonicznych znajdujących się na terenie lub sąsiadujących z zabytkowymi parkami, m.in. wyremontowano i zmodernizowano budynek Galerii Sztuki w parku Sienkiewicza, a także budynek Palmiarni w Źródliśkach I, a w Źródliśkach II odtworzono zniszczoną altanę chińską.

Równoległe z rejestracją opisanych działań kształtująco-ochronnych, uznanych za standardowe, którymi w różnym zakresie objęto wymienione elementy i struktury zabytkowych parków Łodzi, przeprowadzono rozpoznanie planowanych, nowatorskich w skali miasta działań, których pełna realizacja może wydatnie poprawić kondycję zieleni historycznej miasta

Ponieważ koszty obligatoryjnie konserwatorskiego utrzymywania obiektów zabytkowej zieleni historycznej (działania rewaloryzacyjne, prace pielęgnacyjne) są bardzo wysokie, warto umiejętnie korzystać z funduszy unijnych (fundusze strukturalne), które jeszcze przez kilka lat będą najpoważniejszym źródłem finansowania rewitalizacji obszarów miejskich, w tym historycznych przestrzeni publicznych, do których zaliczane są parki miejskie (Wycichowska 2005). Ważne jest, by aktualnie przygotowywane dla wielu polskich miast programy rewitalizacji, które szczególną uwagę skupiają na restrukturyzacji i modernizacji zaniedbanych pod względem urbanistycznym i architektonicznym obszarów centralnych (projekty rewitalizacyjne mają przede wszystkim wymiar architektoniczno-urbanistyczny, a w mniejszym stopniu – przyrodniczy), zawierały także rozwiązania ukierunkowane na sukcesywną rozbudowę (zachowanie ciągłości) i przebudowę jakościową arealu miejskich terenów zieleni – konkretne i kompleksowe działania nastawione na przyrodniczą rewitalizację miasta. Jedynie takie podejście do problemu zieleni miejskiej pozwoli na skuteczne budowanie (rozbudowę) systemu przyrodniczego miasta, utrzymanie wysokiego waloru przestrzennego (walor krajobrazowy) i użytkowego zieleni (lokalizacja odpowiedniego, atrakcyjnego programu funkcyjnego), a także – co szczególnie istotne – „wzmocni” przyrodniczo i odciążą funkcyjnie zagrożone postępującą urbanizacją i penetracją zabytkowe parki (uwolnienie terenów małych śródmiejskich zabytkowych parków od spontanicznie wkraczającej rekreacji czynnej – np. problem dzikich boisk na terenie parku im. H. Sienkiewicza).

W latach 2004–2005 powstał w Łodzi Zintegrowany Program Rewitalizacji Obszarów Centralnych Łodzi PROREVITA, który zawiera szczegółowe studia i analizy wartości kulturowych, stanu środowiska, stanu infrastruktury technicznej, społecznej, komunikacyjnej, własnościowej i ekonomicznej oraz propozycje przekształceń rewitalizacyjnych dla dwóch odrębnych priorytetowych obszarów: tzw. obszaru południowego – ograniczonego ulicami Tuwima, Kilińskiego, Piłsudskiego i Piotrkowską, oraz obszaru

północnego – w ramach ulic Wólczańskiej, Próchnika, Piotrkowskiej i Zielonej (łąčna powierzchnia 63,77 ha) (Markowski 2007a). W zasięgu obszaru południowego znajduje się jedyny obiekt zieleni komponowanej – zabytkowy park im. H. Sienkiewicza (fot. 4).

Przyjęty kierunek działań rewitalizacyjnych dla tego parku koncentruje się na: zachowaniu i rewaloryzacji zabytkowej struktury przestrzennej i wartościowej substancji zielonej; likwidacji miejsc kryminogennych („kieszoni” parku) przez usunięcie „martwych” miejsc parku (zadbanie o bezpieczeństwo przestrzeni, wprowadzenie funkcji przyciągających publiczność – preferowanych społecznie); uporządkowaniu i organizacji „komunikacji” parku z miastem (rozwiązanie problemu „rozdeptywania” granic parków przez wprowadzenie pełnego ogrodzenia z „zaakceptowanym” społecznie układem wejść na teren parku); modernizowaniu już istniejących historycznych obiektów funkcyjnych na terenie parku zabytkowego (przewidziana wyważona rewitalizacja obiektów parkowych i z pogranicza parku, poprzedzona dogłębną analizą krajobrazową i „funkcyjno-obciążeniową”) (Prorevita).

Przykład Łódzki wskazuje, że rewitalizacja prowadzona w ograniczonym wymiarze przestrzennym (implantacyjna), obejmująca pojedyncze obiekty zieleni, nie może być w pełni skuteczna, zwłaszcza w wymiarze przyrodniczym; pożądane jest więc objęcie programem rewitalizacji relatywnie rozległych przestrzeni miasta (Kaczmarek 2001).

Dla uruchomienia procesów rewitalizacji zawsze istotną sprawą pozostanie właściwa organizacja procesu aplikacji o środki unijne – tak by miasto uzyskało korzystną strukturę finansowania całego przedsięwzięcia (Markowski red. 2007b). Do chwili obecnej w ramach działań rewitalizacyjnych na terenie

Fot. 4. Park im. H. Sienkiewicza. Wnętrze parku (fot. B. Wycichowska)
Phot. 4. H. Sienkiewicz Park. Park interior (photo: B. Wycichowska)

parku Sienkiewicza wzniesione zostało ogrodzenie nawiązujące do swojego historycznego pierwowzoru (realizacja 2008 r.) (fot. 5).

Wysokie koszty utrzymania historycznej zieleni miejskiej sprawiają, że na bieżąco należy szukać rozwiązań, które mogłyby odciążyć w tym zakresie budżet miasta. Kilka lat temu zrodził się w Łodzi niedawno sfinalizowany pomysł-inicjatywa, który dotyczy ochrony konkretnego zabytkowego obiektu zieleni komponowanej – parku im. Klepacza (fot. 3). Przedsięwzięcie polega na „czasowym” przekazaniu zielonego zabytku pod opiekę instytucji z bezpośredniego sąsiedztwa parku – Politechnice Łódzkiej (umowa została podpisanej w połowie czerwca 2007 r.). Uczelnia graniczy z parkiem i użytkuje dwie zabytkowe wille parkowe (w renesansowej willi Józefa Richtera położonej w zachodniej części parku mieści się Centrum Kształcenia Międzynarodowego, w eklektycznej willi Reinholda Richtera zlokalizowanej we wschodniej części parku, bliżej ul. Wólczańskiej – rektorat Politechniki Łódzkiej). W podpisanej umowie PŁ zobowiązuje się do budowy ogrodzenia parku (projekt wymaga akceptacji konserwatora zabytków) i do ponoszenia wszelkich kosztów związanych z utrzymaniem zieleni i oświetlenia, natomiast wszelkie nasadzenia i inwestycje uczelnia będzie konsultować z miastem. Jednocześnie rektor zapewnił, że teren parku nadal będzie dostępny dla mieszkańców (w okresie letnim w godz. 6–22, jesienią i zimą w godz. 6–20). Oceny prezentowanego, nowatorskiego w skali miasta rozwiązania – przejęcia opieki nad parkiem przez szkołę wyższą – będzie można dokonać dopiero po kilku latach. Jeżeli to rozwiązanie się sprawdzi – okaże się korzystne dla zabytkowego parku, należy rozważyć możliwość rozwijania takiego typu przedsięwzięć.

Fot. 5. Park im. H. Sienkiewicza. Nowe ogrodzenie parku (fot. B. Wycichowska)
Phot. 5. H.Sienkiewicz Park. New park fence (photo: B. Wycichowska)

Dla osiągnięcia ciągłości przestrzennej zieleni miejskiej Łodzi, w ramach działań kształtujących, wskazane jest łączenie historycznie nadwodnej (nadrzecznej) zabytkowej zieleni parkowej (parki historyczne zlokalizowane w dolinach Jasienia, Łódki, Sokołówki – tab. 1) z systemem rozbudowywanej (dolina rzeki Sokołówki) i istniejącej zieleni dolin rzecznych na terenie zurbanizowanym (m.in. w dol. Łódki: park Staromiejski założony w latach 1951–1953; park Ocalałych – najmłodszy z łódzkich parków, którego realizację rozpoczęto w 2004 r.; w dolinie Jasienia: park Widzewski z 1952 r. i park Nad Jasieniem z 1964 r.) oraz na obrzeżach miasta.

Rewitalizacja przyrodnicza Łodzi powinna obejmować przede wszystkim dalszą reaktywację, modernizację i rozbudowę obiektów wodnych w dolinach rzecznych. Wskazana jest kontynuacja podjętego w latach 90. procesu odtwarzania i modernizacji układów wodnych na terenach parków miejskich, którą należy łączyć z realizacją przyjętego Programu Małej Retencji dla Miasta Łodzi. Program przewiduje odtworzenie i wybudowanie nowych obiektów małej retencji, głównie zbiorników wodnych suchych i ze stałym zwierciadłem wody, wraz z równoległym prowadzonym urządzeniem zieleni.

W ramach renaturyzacji rzeki Sokołówki i jej doliny (realizacja projektu SWITCH w Łodzi – Zintegrowane Zarządzanie Wodą to Zdrowie w Mieście Jutra, który jest częścią Programu Małej Retencji dla Miasta Łodzi) planowane jest utworzenie siedmiu stawów (w tym zbiorników retencyjnych) lokalizowanych m.in. w miejscu dawniej istniejących naturalnych zbiorników wodnych (między ul. Zgierską i Szczecińską) oraz parkowe zagospodarowanie okolicznych terenów (budowa pasów zieleni i utworzenie parku Doliny Sokołówki na odcinku od ul. Zgierskiej do al. Włókniarzy). Teren między ul. Zgierską i al. Włókniarzy ma zostać włączony do zabytkowego parku Julianowskiego (Program małej retencji dla miasta Łodzi 2007).

W ramach działań ochronnych i kształtujących zieleni zabytkową na uwagę i kontynuację zasługuje dawna, sprzed 15 lat, łódzka koncepcja urbanistyczna budowania „zielonego kręgu tradycji i kultury miasta” (Koncepcja Planu Zagospodarowania Przestrzennego Łodzi z 1993 r.). Polega ona na łączeniu ciągłym pasmem zieleni komponowanej (promenady, aleje i pasáže) najcenniejszych obszarów oraz obiektów o znaczeniu historyczno-kulturowym i przyrodniczym (ochrona zintegrowana) położonych w centrum miasta; na tworzeniu systemu przestrzeni publicznych budujących tożsamość miasta (Krakowska 1995). Sama nazwa – „zielony krąg” – wynika z kształtu, jaki w planie miasta „zakreślił” wyznaczony obszar tożsamości (nieregularny krąg, którego średnicę (oś) wyznacza najważniejsza ulica Łodzi – Piotrkowska).

Pomysł budowy „zielonego kręgu” ma na celu pogłębienie identyfikacji mieszkańców z terenem historyczno-kulturowo-przyrodniczym miasta. Budowa pierścienia na pewno może przyczynić się do promocji miasta Łodzi, którego duży i wartościowy potencjał historyczno-przyrodniczy (historyczne parki i cmentarze) jest wciąż mało znany, ponieważ w dużym stopniu pozostaje przestrzennie (obiektowo) rozproszony.

Na razie realizacja koncepcji „zielonego kręgu” ograniczyła się do fragmentarycznych – obiektowych – przedsięwzięć rewitalizacyjnych, które dotyczą m.in. określonych i opisanych działań modernizacyjnych przeprowadzanych na terenie zabytkowych parków miejskich.

Kontynuacja prezentowanej koncepcji niewątpliwie może przyczynić się do podniesienia walorów kulturowo-przyrodniczych całego miasta, a jednocześnie do wzmocnienia atrakcyjności poszczególnych obiektów współtworzących system (pozytywny wpływ budowanego systemu na ekspozycję i funkcjonowanie współtworzących go zabytkowych obiektów zieleni komponowanej).

Wnioski

Celem ochrony i kształtowania zieleni zabytkowej jest ratowanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego miasta, podnoszenie atrakcyjności przestrzeni miasta służącej wypoczynkowi oraz przywracanie środowisku zaniedbanych elementów historycznego krajobrazu kulturowego.

Działania rewaloryzacyjne, ochronne i kształtujące, którymi objęto wszystkie zabytkowe parki w Łodzi od początku lat 90. XX w. (prace modernizacyjne, pielęgnacyjne i konserwatorskie), należy ocenić pozytywnie. Na terenie zabytkowych parków położonych w dolinach Jasienia i Łódki (Helenowski, Źródłiska, Piłsudskiego, Reymonta) oraz parków z lokalizacją nadrzeczną, które powstały już po II wojnie światowej (w dolinie Łódki – Staromiejski, w dolinie Jasienia – Nad Jasieniem, Widzewski), zostały odtworzone stare (Źródłiska I i II, Helenowski, park Piłsudskiego) i założone nowe obiekty wodne (Źródłiska II, park Staromiejski, park Ocalałych). Dodatkowo drzewostan zabytkowych parków został poddany zabiegom leczniczo-pielęgnacyjnym, przeprowadzono również modernizację nawierzchni, oświetlenia i wyposażenia.

Co warto podkreślić, reaktywacja zbiorników wodnych na terenie historycznych parków w dolinach Jasienia i Łódki, wpisana w program rewaloryzacji i ochrony parków zabytkowych, stanowi udaną próbę przywracania wody miastu (odcinkowe odtwarzanie rodowodu rzeczno-wodnego włókienniczej Łodzi), które w połowie XX w., na skutek realizacji programu kanalizowania rzek, zaprzepaściło szanse na krajobrazową ekspozycję swojego bogatego, historycznego potencjału wodno-rzecznego.

Dalsze działania w zakresie ochrony i kształtowania zieleni zabytkowej należy wiązać z rewitalizacją przyrodniczą miasta, która powinna realizować społeczne cele ochrony, rozbudowy i modernizacji zasobu terenów zieleni miejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem „interesów” obiektów zabytkowych zieleni komponowanej (skuteczna ochrona wartości historycznych, przyrodniczych i artystycznych obiektów, przekształcenie o charakterze jakościowym, obejmujące estetykę i strukturę funkcji obiektu). Łączenie obrzeżnie położonych kompleksów zieleni miasta z systemem dolin rzecznych, wraz z terenami zieleni towarzyszącej rezydencjom i parkom miejskim, sprzyjać będzie poprawie warunków przyrodniczych i przewietrzaniu miasta (ważny element kompozycji miasta) (Zachariasz 2006).

Rewitalizacja przyrodnicza miasta może przynieść wymierne efekty w zakresie ochrony i kształtowania zieleni zabytkowej wówczas, gdy będzie gruntownie i interdyscyplinarnie przygotowana (określenie roli i znaczenia zieleni historycznej w mieście, budowa programu dostosowanego do nowych potrzeb mieszkańców i użytkowników) i fachowo realizowana (profesjonalizm i wysoka jakość), a także – co szczególnie ważne – gdy podejmowane działania będą miały pełne poparcie społeczności lokalnej (akceptacja i partycypacja społeczna) i władz samorządowych (usprawnienie procesu rewitalizacji przyrodniczej wymaga sprawności administracyjno-prawnej, m.in. w dokonywaniu zmian własności gruntów).

W celu zachowania zabytkowych obiektów zieleni miejskiej, które stanowią dla Łodzi poważny, ale ciągle słabo wykorzystany potencjał środowiskowo-kulturowy, należy: kontynuować działania ochronne i kształtujące (ciągła pielęgnacja i tworzenie nowych obszarów zieleni urządzonej), rozwijać edukację kulturową (odbudowa patriotyzmu lokalnego – poczucia dumy i odpowiedzialności za przejęte dziedzictwo) i partycypację społeczną (angażowanie potencjalnych użytkowników w proces ochrony, tworzenia i właściwej eksploatacji terenów zieleni) oraz skutecznie pozyskiwać i wykorzystywać fundusze unijne na kompleksowo przygotowywaną rewitalizację przyrodniczą miasta (wysoka jakość planowania, projektowania, realizacji i zarządzania).

Literatura

- Bogdanowski J. 2000. Polskie ogrody ozdobne. Arkady, Warszawa, s. 164.
- Boniński R. 2002. Łódź parki zabytkowe. Towarzystwo Przyjaciół Łodzi, Łódź.
- Kaczmarek S. 2001. Rewitalizacja terenów poprzemysłowych. Nowy wymiar rozwoju miast. WUŁ, Łódź, s. 115.
- Kojbek E., Kojbek S. 2005. Doliny rzeczne regionu łódzkiego. Geneza, cechy przyrodnicze i antropogeniczne przekształcenia. Łódź, s. 102.
- Koter M., Kulesza M., Puś W., Pytlas S. 2005. Wpływ wielonarodowego dziedzictwa kulturowego Łodzi na współczesne oblicze miasta. Łódź, s. 177.
- Krakowska E. 1995. Obszary tożsamości miasta w planie zagospodarowania przestrzennego Łodzi. W: Ekologiczny system miejskich terenów zieleni i krajobrazu. Materiały pokonferencyjne. Łódź, s. 105–109.
- Majdecki L. 1993. Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych. Warszawa.
- Markowski T., Stawasz D. (red.) 2007. Rewitalizacja a rozwój funkcji metropolitalnych miasta Łodzi. WUŁ, Łódź, s. 67–82, 82.
- Mowszowicz J. (red.) 1962. Parki Łodzi. ŁTN, Łódź.
- Nowak A. 2006. Parki miejskie w przestrzeni Łodzi. W: T. Marszał (red.), Parki miejskie w przestrzeni Łodzi. Wybrane zagadnienia zagospodarowania przestrzennego, WUŁ, Łódź, s. 30–48.
- Ojrzynska G. 2005. Rola ogrodnika miejskiego w systemie zarządzania terenami zieleni na przykładzie 15-letnich doświadczeń w Łodzi. W: E. Olesiejuk, J. Piotrowiak (red.), Zieleń naturalne bogactwo miasta. Zasady gospodarowania i ochrona. Materiały pokonferencyjne. Toruń, s. 106–108.
- Olaczek R. (red.) 2006a. Parki i ogrody Łodzi. Park im. Ks. Bp. Michała Klepacza. Stowarzyszenie Film – Przyroda – Kultura, Łódź, s. 23–26.
- Olaczek R. (red.) 2006b. Parki i ogrody Łodzi. Park Źródlika I. Stowarzyszenie Film – Przyroda – Kultura, Łódź, s. 61–67.
- Pawłowska K. 2005. Przyszłość architektury ludowej czyli krótka rozprawa między rolnikiem, architektem a konserwatorem. Architektura Krajobrazu 1–2, s. 37.
- Program małej retencji dla miasta Łodzi 2007. <http://bip.uml.lodz.pl/index.php?str=1647>.
- Prorevida, Zintegrowany Program Rewitalizacji Obszarów Centralnych Łodzi (www.prorevida.pl).
- Wojciechowski K. 1996. Krajobrazy – elementy dziedzictwa kulturowego i ich ewolucja. Annales UMCS, sec. B, 51, s. 217–218.
- Wycichowska B. 2005. Degradacja roli parku miejskiego jako przestrzeni publicznej miasta. W: E. Olesiejuk, J. Piotrowiak (red.), Zieleń naturalne bogactwo miasta. Zasady gospodarowania i ochrona. Materiały pokonferencyjne, Toruń, s. 203.
- Zachariasz A. 2006. Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych. Politechnika Krakowska, Kraków, s. 187.